

Заснування Кирилівського монастиря

Заснування монастиря на Дорогожичах, відомого у джерелах за головною своєю церквою як «с҃би Куриль», у літературі приписується київському князеві Всеволодові Ольговичу (1139–1146 рр.). Хоча прямих свідчень про влаштування ним обителі у часи його київського княжіння не існує, дослідники засновують своє переконання на іменуванні монастиря «отнім» у повідомленні *Київського літопису* про смерть сина Всеволода Святослава (1194 р.):

положиша и во стмѣ Кюрилѣ во отнѣ емоу манастырѣ¹,

а також прямому повідомленні *Суздальського літопису*, що Святослава Всеволодовича було поховано у церкві Св. Кирила, яку збудував його батько:

престависа князь Кыевскыи Сѣтолавъ и положень бысть въ манастыри въ цркви сѣто Кирила, юже бѣ создалъ о҃ць его².

Між тим, існує також пряме й недвозначне свідчення *Київського літопису*, що церкву Св. Кирила побудувала вдова Всеволода та була в ній похована 1179 р.:

Того же лѣта престависа княгини Всеволожаѣа присмьши на сѣ чернечкою скимоу и положена бысть в Києвѣ оу сѣто Кюрила, юже бѣ сама создала³.

Ця заочна суперечка між двома літописами, як відомо, стала джерелом тривалої наукової дискусії, переказувати перебіг якої тут не станемо, відзначивши лише, що в ній відчутна тенденція задавнити будівництво храму Св. Кирила, нібито збудованого Всеволодом у 1140-х рр.⁴, або, принаймні, закладеного князем і лише завершеного його вдовою⁵. Звідси гадають, ніби хрестильним іменем Всеволода Ольговича було Кирило, звідки (шляхом циклічного аргументу) підтверджується його ктиторство.

Не існує причин віддавати перевагу свідченню менш поінформованого й географічно віддаленого *Суздальського літопису* перед *Київським*, чий повідомлення схиляють до думки про більш пізню хронологію Кирилівської церкви⁶. Уперше вона з'являється у звістці *Inam. 6679/1171 р.* в контексті опису подій березня 1169 р.:

В лѣѣ 6679 . о҃б снашасѣ браѣа Вышегородѣ и пришедше сташа на Дорогожичи . подь сѣбимъ Курилоѣ Февдоровыи не҃ли . второѣ не҃ли . вступиша вьсь градъ Києвъ⁷.

Ще одну, більш ранню, згадку монастиря ідентифікував Л. Махновець⁸. Вона міститься в повідомленні *Inam. 6677/1169*, де йдеться про події травня 1167 р.:

и в то чинъ Володимерь . Мьстиславичъ . поиде съ Трепола Вышегороду съ женоу и съ дѣтми . Въ ть же днѣ Мьстиславлаи мѣи его . иде Вышегороду . Ирополкъ же с Берендичи . настигоша Берендичи . Володимира на Желани . оу Доброго до-

уба . и не даша . Берендичи . стрѣлатиса с ними . блху бо Берендичи . льстаче . и тако ѡхаша Беренди⁸ по ни⁸ до Всеволожа . манастыра . и ту воротиса Їрополкъ в городъ⁹.

Загальний напрямок руху персонажів цього фрагменту — від Желяні до Вишгорода — схиляє до думки, що тут ідеться не про «Всеволож» монастир на Видубичах, а про «Всеволож» монастир на Дорогожичах.

Наведеними свідченнями практично вичерпуються давньоруські згадки Кирилівського монастиря¹⁰, і, отже, можна підбити попередні висновки. Обитель на Дорогожичах було засновано, швидше за все, таки Всеволодом Ольговичем. Чи означає це, що і храм св. Кирила в ній споруджено тоді ж? Відповідаючи ствердно на це запитання, дослідники змішують два нетотожних явища: заснування монастиря як інституції й будівництво в ньому кам'яного храму. Звичайно, князі намагалися якнайшвидше спорядити свої ктиторські монастирі імпазантною кам'яною церквою, але заснування монастиря завжди передувало закладенню храму, і тим більше його завершенню¹¹. Літописці, звичайно, зосереджують увагу на закладенні, завершенні та освяченні кам'яних монастирських храмів, звідки й виникає враження, ніби закладення церкви і є моментом заснування монастиря. Додатково такому враженню сприяє та обставина, що літописці, як правило, ототожнюють монастир і його соборну церкву.

Монастир, однак, потребує храму для виконання уставного циклу служб. Треба гадати, засновуючи обитель, у ній зводили дерев'яну церкву, яку пізніше мала замінити новозбудована кам'яна¹². Цікаво, і для нашого подальшого обговорення буде важливо, що посвячення першої монастирської церкви не обов'язково могло збігатися з посвяченням мурованого храму, хоча наступність намагалися дотримати. Переміна посвячення, можна гадати, була зумовлена зміною вподобань у родині ктиторів. Принаймні один такий випадок серед київських монастирів можна навести.

У середині XI ст. київський князь Ізяслав Ярославич заснував Дмитрівський монастир, очевидно, на честь власного святого-патрона. Уперше його згадано під 1051 р. у літописній оповіді про Печерський монастир, де читаємо:

Изаславъ же постави манастырь . стго Дмитръа . и выведе Варлама на игуменьство . къ стму Дмитрею¹³.

У 1086 р. у Дмитрівському монастирі було поховано Ярополка Ізяславича. Із літописного повідомлення з'ясовуємо, що він будував тут церкву св. Петра:

проводиша и до ста¹⁴ Дмитреа спратавше тѣло его . с честью положиша и в рацѣ мраморанѣ . в цркви ста¹⁴ апсла Петра . юже^{6b} самъ началъ здати пре¹⁴.

Цю церкву було добудовано, але освячено на честь св. Дмитрія. У 1128 р. її захопив Печерський монастир і переосвятив на честь св. Петра:

В се лѣ̄ . прѣша цр̄квь Дмитриа Печеране . и нарекоша ю Петра . съ грѣхо̄м̄ великӣ . и неправо¹⁵.

Не цілком ясно, в якому відношенні до Дмитрівського монастиря стояв закладений 1108 р. іншим сином ктитора, Святополком Ізяславичем, Михайлівський Золотоверхий собор. Упродовж XII ст., наскільки можна зрозуміти джерела, він не вважався самостійним монастирем (іменується винятково «церква»¹⁶) і, не виключено, входив до комплексу Дмитрівського монастиря¹⁷. Якщо так, це був би рідкісний для домонгольських часів випадок, коли в одному монастирі існували б одночасно два кам'яних храми¹⁸.

Повернімося, однак, до монастиря св. Кирила. Востаннє в літописах його згадано під 1194 р. у докладній оповіді про останні дні та смерть київського князя Святослава Всеволодовича. Ця історія, за умови її уважного прочитання, гадаємо, дозволяє сформулювати нову гіпотезу про заснування монастиря.

Святослав Всеволодович занедужав на Юріїв день (23 квітня), повертаючись із Карачева, після з'їзду зі своїми чернігівськими родичами. Князя довелося везти «лѣтѣ на санехъ», а потім і у човні¹⁹. Наступні переміщення Святослава відзначені для липня: він їздить до Вишгорода та до Кирилівського монастиря. Ми зрозуміємо смисл цих паломництв, коли візьмемо до уваги символіку згаданих у тексті свят, що для Святослава мали і родинне, і особисте значення. 24 липня був «Борисів день», який того року припадав на неділю. Церква Бориса і Гліба у Вишгороді була закладена прадідом Святослава, Святославом Ярославичем, а завершена дідом, Олегом Святославичем. У династії чернігівських князів борисоглібський культ уважали мало не родинним. Крім того, у Святослава, треба гадати, були і глибоко особисті причини для паломництва. Святі Борис та Гліб загалом вважалися цілителями, але серед їхніх чудес відомо спеціально декілька «о хромем». Святослав, очевидно, сподівався зцілення від недуги, адже його хвороба розпочалася з того, «бѣ бо нѣчто извергълося емоу на нозѣ».

Отож напередодні Борисова дня Святослав їде до Вишгорода:

и еха к Вышегороду в патницю поклонитиса ст̄ымъ . и влезъ во цр̄квь со слезами вблобыза стоую раку.

Звідти він вирушає до могили батька:

по сем же приде ко шт̄ни гробници . и хотѣ внити по шбѣчаю попови же шшешдо с ключемъ Ст̄ослав же не дождавъ и ѣха не любоваше во оумѣ своемъ . ако не поклониса шт̄ню гробу . и прѣха Киевоу.

Отже Святославові не вдалося «поклонитися отню гробу» й наступного дня, уже безнадійно хворий, князь повторює спробу:

в соуботу же ѣха ко ст̄мъ моученикомъ цр̄кви тоу соушоу . оу ст̄го Кюрила . яко послѣднюю свою слоужбу приноса.

Замічаємо, що Святослава у ці останні дні цікавить не церква св. Кирила, а «гробниця» батька, для чого він їздить до Борисоглібської церкви («ко стмї̄ моученикомъ цр̄кви») поряд зі св. Кирилом. Чому князя так займає батьківська гробниця? Відповідь знаходимо у самому тексті літопису. У понеділок він цікавиться, коли будуть свв. Маккавеї? Одержавши відповідь: у понеділок, Святослав меланхолійно зауважує: не дочекаюся:

и реч̄ . ко кнагинѣ̄ своӣ . коли боудеть рче стх̄̄ Маковѣӣ . она же в понедѣльникъ . князь же рче . в не дождоу ти га того башеть бо шць его Всеволодь во днь стх̄̄ Макъкавеӣ . пошель к Бѣӣ.

Батько Святослава Всеволод Ольгович, справді, помер 1 серпня на Маккавеїв, але так само й дід — Олег Святославич — пішов із життя 1 серпня на Маккавеїв²⁰. Для Святослава Всеволодовича, отже, дата мала особливе фамільне значення, і він будь-що хотів відвідати могилу батька в переддень Маккавеїв.

Із тексту літопису виходить, що «гробниця» Всеволода та Борисоглібська церква на території Кирилівського монастиря — об'єкти, суміщені у просторі. Інтерес Святослава до цієї маловідомої церкви нам прояснить повідомлення про смерть його батька Всеволода:

прѣстависа Всеволодь . мѣца авгоуста . въ а̄ днь и спратавше тѣло его и положиша . оу цр̄кви ст̄ю мч̄нку²¹.

Через те, що Всеволод помер під Вишгородом, вважається, що його було поховано в Борисоглібському соборі цього міста. Швидше за все, це не так. Вишгородський храм мучеників уважався мартирієм св. Бориса та Гліба, і жодний із князів, навіть ті, хто помер у Вишгороді, і навіть його ктитори Святослав Ярославич та Олег Святославич, не був похований у вишгородському храмі. Ми знаємо, що впродовж другої половини XI — початку XII ст. між різними князівськими родинами відбувалася конкуренція за переважне право патронату над борисоглібським культом і, відповідно, прихильність святих родичів. Після перенесення мощів 1115 р. у новий кам'яний храм було досягнуто негласної домовленості про загальнодинастичні права на святих. Поховання у Вишгороді виглядало б як форма присвоєння культу їх на користь однієї лише гілки роду, за чим пильнували й чого не допускали інші родини. Судячи з усього, у домонгольський час існувало табу на поховання у вишгородському храмі. У таких умовах захоронення тут Всеволода Ольговича було б екстраординарною подією. Літописець неодмінно відзначив би, що князь ліг поруч зі «святими сродниками»²² — виняткова честь, якої не удостоївся жоден із його попередників²³. Натомість літописець досить сухо зазначив: «оу цр̄кви ст̄ю мч̄нку».

Князів ховали або ж у кафедральних храмах, або ж — у родинних монастирях, що пов'язано з формами посмертного поминання й відповідними

групами (клиросом собору чи братією монастиря), інституційно зобов'язаними підтримувати його. Вишгородська церква не відповідала цим вимогам. Отож є підстави гадати, що Всеволода поховали в Борисоглібській церкві на Дорогожичах, яка вважалася його «гробницею»²⁴. Це, своєю чергою, означає, що монастир на Дорогожичах таки заснував Всеволод Ольгович, але перша церква в ньому була освячена на честь Бориса і Гліба. Згодом вдова Всеволода збудувала тут храм св. Кирила. Іншими словами, є підстави гадати, що монастир на Дорогожичах було засновано як Борисоглібський, і лише після завершення в ньому кам'яного храму св. Кирила (1170-ті рр.) «Всеволож» монастир став називатися «св. Кирило».

1 ПСРЛ 2: 680.

2 ПСРЛ 1: 412.

3 ПСРЛ 2: 612. Твердження, що того ж 1179 р. в Кирилівській церкві було поховано дружину Всеволода Святославича Чермного (Марголіна І. Заснування та функціонування київської Кирилівської церкви. *Медієвістика. Історія церкви, науки і культури: Просемінарії*. К., 2000, Вип. 4, 12) є непорозумінням.

4 Див., напр.: Раппопорт П.А. *Древнерусская архитектура*. СПб., 1993, 49.

5 Див.: Раппопорт П.А. *Русская архитектура X–XIII вв. Каталог памятников* [Археология СССР. Свод археологических источников. Вип. Е1–47]. Ленинград, 1982, 20.

6 Недавня спроба підкріпити датування будівництва й опорядження Кирилівської церкви 1140-ми рр. змістом настінних написів (див.: Марголіна І.Е., Корниенко В.В. Датировка Киевской Кирилловской церкви в свете современных исследований ее монументальной живописи и граффити. *Архитектурное наследие*. М., 2012. Вип. 57, 24–30) виглядає непереконливою. З обширної літератури відзначимо праці останнього часу: Дивний І. Кілька зауважень до початкової історії Києво-Кирилівської церкви (Спроба інтерпретації джерел). *Археографічний щорічник*. Т. 24–25. К., 2018, 301–339; Ганшин О. Сакральна організація князівської усипальні Кирилівської церкви Києва та датування її фрескових розписів. *Славістична збірка*. Вип. 4. К., 2018, 169–180.

7 ПСРЛ 2: 544.

8 *Літопис руський*. Пер. з давньорус. Л.Є. Махновця. К., 1989, 290, прим. 2. Наполегливе приписування І. Марголіною цього «відкриття» собі (див.: Марголіна І. Заснування та функціонування київської Кирилівської церкви, 8–9) безпідставне.

9 ПСРЛ 2: 534.

10 *Суздальський літопис* під 1231 р. у переліку ігуменів київських монастирів занотовує «Климентъ Курилловський» (ПСРЛ 1: 457–458).

11 Це очевидно з літописних повідомлень. Так, закладення 1070 р. Михайлівської церкви Всеволодом Ярославичем відбувалося в уже діючому «Всеволожому» монастирі на Видубичах:

Тогоꙗ ѿ ѿꙗ заложена быꙗ цркви стго Михаила . в манастырьъ Всеволожи . на Выдубычи (ПСРЛ 2: 164).

Завершено й освячено церкву було лише 1088 р.:

В лѣтѣ . 88 . ф . чс . Сїна быс црки стго Михаила манастыра . Всеволожа митрополитомъ Иваномъ и епспымъ Лукою . Исаемъ . игуменьство тогда держашу того манастыра . Лазореви (ПСРЛ 2: 199).

1200 р. Всеволод Юрійович закладає церкву у заснованому його дружиною «княгиніному» монастирі:

Тогожъ лѣтѣ . мсца ноулина . въ . еї . на памат стго мѣка . Кюрика . и Оулиты . заложи блговѣрныи князь великыи Всеволодъ . Гюргевичъ . цркъвъ камену . во има стое Бѣи . Оуспенъа . в манастыри княгининѣ . при блженѣмъ епспѣ . Іванѣ (ПСРЛ 1: 415).

Одночасно засновується монастир і закладається в ньому церква Св. Андрія 1086 р.:

В лѣтѣ . 88 . ф . чд . Всеволодъ заложи цркъвъ стго Андрѣа при Иванѣ придбномъ митрополитѣ . створи оу црви тоа манастырь (ПСРЛ 2: 197);

але до завершення храму дійшло лише 1105 р.

В лѣтѣ . 88 . х . гї . Оувалиса верхъ . стго Андрѣа (ПСРЛ 2: 257).

- Ще очевидніше часовий розрив між заснуванням монастиря й будівництвом кам'яного храму виступає у випадку некняжих обителів. Так, Кловський («Стефанеч») монастир було засновано в 1070-х рр., а закладка мурованого храму, як твердить літопис, відбулася вже у часи, коли Стефан був єпископом, тобто 1090-ті рр. (ПСРЛ 2: 260).
- 12 Так, напр., ми знаємо, що у середині XI ст. на місці загибелі св. Бориса вже існував монастир, один із пострижеників якого, Іаків, навіть претендував 1074 р. на ігуменство в Печерському монастирі (ПСРЛ 2: 177). Кам'яний храм тут побудував Володимир Мономах у 1117 р.: «Того же лѣта [...] Володимерь . и цркъвь заложил на Льтъ мъченику» (ПСРЛ 2: 285).
- 13 ПСРЛ 2: 147.
- 14 ПСРЛ 1: 206.
- 15 ПСРЛ 1: 299.
- 16 ПСРЛ 2: 259, 275, 665, 694.
- 17 Каргер М.К. *Древний Киев*. Т. 2. Москва, Ленинград, 1961, 274. Насправді, на території поблизу від Михайлівського собору археологічно виявлено ще два кам'яних храми, ідентифікація яких дискутується в літературі (див.: Толочко П.П. *Древний Киев*. К., 1983, 78; Івакін Г. Ю., Козюба В. К. Історична топографія Михайлівської гори у Києві в XI–XIII ст. «*А се его сребро*». *Збірник праць на пошану М.Ф. Котляра з нагоди його 70-річчя*. К., 2002, 77–79).
- 18 Про причини такого незвичного становища можна лише здогадуватися. Одним з імовірних вирішень могло б бути таке. Ізяслав через бурхливі події другої половини свого княжіння, завдяки яким він двічі втрачав Київ, не встиг збудувати кам'яний храм у заснованому в 1060-х рр. Дмитрівському монастирі. Його син Ярополк у 1080-х рр. заклав такий храм, але на честь власного святого патрона — св. Петра. Це природне рішення, адже так звані «меморіальні» церкв, тобто освячених на честь померлого предка, на Русі не знали, як не було подібної традиції й у Візантії. Ця церква, можна здогадуватися, не була завершена на момент вступу на київський престол Святополка Ізяславича. Рішення Святополка закласти нову церкву, і притому на честь власного небесного патрона, Михайла Архангела (а не завершити братову фундацію), кориняться у внутрішній конкуренції: брати були народжені різними матерями; матір'ю старшого Святополка була конкубіна Ізяслава Олисава, матір'ю молодшого Ярополка — законна дружина князя Гертруда (див.: Назаренко А.В. «*Unicus filius meus*»: походження Святополка Ізяславича і проблема близькородствених династических браков как инструмент генеалогического исследования. У кн.: Назаренко А.В. *Древняя Русь на международных путях: Междисциплинарные очерки культурных, торговых, политических связей IX–XII вв.* [Studia historica]. М., 2001, 566–571).
- 19 ПСРЛ 2: 679.
- 20 Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. *Траектории традиции: Главы из истории династии и церкви на Руси конца XI — начала XIII века*. Москва, 2010, 143–148.
- 21 ПСРЛ 2: 321.
- 22 Ось показовий випадок: Марію Яневу поховали в Успенському соборі Печерського монастиря. Сусідство з Феодосієм Печерським спеціально зазначене: «прінесше ю положиша ю в цркви . сѣна Бѣд . противу гробу Февдосьеву . на шпоєи странѣ» (ПСРЛ 1: 212).
- 23 Літописці, як правило, відзначали особливо почесні форми поховання, у тому числі нотуючи, поряд із ким із предків чи родичів поховано князя. Володимира Мономаха «положиша оу сѣни Софѣ . въ тѣца Всеволода» (ПСРЛ 2: 289); Ярополка Ізяславича перенесли «въ цркъвь сѣго Андрѣа . и положи его оу анкы» (ПСРЛ 2: 319); Ростислава Юрійовича «положиша и братьа . Андрѣи и Глѣбъ и Мстиславъ въ цркви сѣго Михаила . близъ сѣря своего Андрѣа и Стослава» (ПСРЛ 2: 418); Вячеслава Володимировича «положиша оу сѣни Софѣа идеже лежить Иррославъ прадѣдъ его . и Володимерь ѡцъ его» (ПСРЛ 2: 473); Ярополка Ізяславича «положиша тѣло его оу сѣго Февдора идеже ему ѡцъ лежить» (ПСРЛ 2: 539); Гліб Юрійович: «положиша и оу сѣго Спса въ манастырѣ идеже его ѡцъ лежить» (ПСРЛ 2: 546); Мстислав Ростиславич: «и положиша тѣло его в тои же гробници . идеже лежить Володимерь сѣнъ великаго княза Иррослава . Володимѣрича» (ПСРЛ 2: 610); Борис Всеволодович: «положень быѣ в цркви . сѣбѣ Бѣд . сборноѣ подлѣ Изаслава Глѣбовича» (ПСРЛ 2: 653); Ізяслав Ярославич: «положиша тѣло его во сѣмъ Февдорѣ . близъ шѣна гроба» (ПСРЛ 2: 690); Константин Всеволодович: «положиша и в цркви сѣна Бѣа Златоверхѣа . идѣже и ѡцъ его положенъ бѣ» (ПСРЛ 1: 444); Василько Костянтинович: «положиша и в цркви сѣна Бѣа в Ростовѣ . идеже и мѣти его лежить» (ПСРЛ 1: 467); Юрій Всеволодович: «положиша и в гробѣ камень . в сѣои Бѣи . в гробници . идеже лежить Всеволодъ ѡцъ его» (ПСРЛ 1: 468).
- 24 Не цілком ясно, якого роду споруду джерела мають на увазі під «гробницею». Слово, здається, належить до характерного словника *Ипат.*, де вживається 4 рази (пор.: у *Повісті временних літ* — 0,

у Суздальському літописі — 1). Як можна судити з нашого повідомлення, це — споруда, в яку може зайти людина та яка замикається на ключ. З іншого повідомлення *Inam*. довідуємося, що «гробниця» є якоюсь окремою спорудою на території монастиря, не тотожною з його церквою: «В то же лѣто перенесе блговѣрна княгини Елена . ѡска княа своего Ярополка . из гробницѣ . въ цркъвѣ сѣго Андрѣа . и положи его оу цанкы (ПСРЛ 2: 319). Можна було б думати, отже, що «гробниця» — це поминальна каплиця або церква над похованням князя.

Олексій Толочко

К вопросу об источниках *Введенского синодика* Киево-Печерской лавры

С 1654 по 1694 гг. при церкви Введения Пресвятой Богородицы во храм в Ближних пещерах Киево-Печерской лавры вѣлся помянник важных особ и вкладчиков — так называемый *Введенский синодик (ВС)*. Предполагается, что в его состав вошли записи, которые были внесены в предшествовавший ему аналогичный список. Текст вплоть до записи 1654 г. с упоминанием царского воеводы Фёдора Волконского, написан одним почерком и на бумаге, датируемой по филиграмям 1654 г.¹ Часть этого текста до первой датированной 1640 г. записи получила условное название «исторической», т. к. её «составитель-копиист интересовался русской историей и осуществил определённую поисковую и редакторскую работу»². «Историческая» часть, кроме упоминания патриархов, митрополитов, епископов, царей, князей, включает помянник князей черниговских XI–XV вв. С. Келембет связал составление этой части *ВС* с инициативой Зосимы Прокоповича, епископа черниговского, составителя синодика при кафедральном храме черниговского Елецкого монастыря, с 1635 г. бывшего «блюстителем пещеры святого Антония», в которой находится древнейшая Введенская церковь³. Состав *Елецкого синодика* близок структуре *ВС* и связь его составления с инициативой того же Прокоповича, ставшего черниговским епископом в 1648 г., предполагает, по нашему мнению, обратный процесс заимствования в него черниговских записей из *ВС*. Мы полагаем, что «историческая» часть *ВС* была составлена в стенах Киево-Печерской лавры.

I

Попытаемся аргументировать эту гипотезу на примере анализа поминальной записи о черниговском князе Михаиле Всеволодовиче, его супруге и верном боярине Фёдоре:

Велик: Кнз: Михаила, Черниговского Всеволодича, Сѣславля внука, и Болрина Сѣго Оевдѣра, Непоклонившемъса Слнцу і неходившимъ вколо кѣста, і того ради оубіенны ѿ татар за правовѣрнѣю вѣру. Кнѣза Михайлѣвы Кнѣгиню Евдѣкию⁴.